

Nurinpäin käännetty *gákti* saamelaisen vastarinnan muotona

SIGGA-MARJA MAGGA

Johdanto

Erikoinen näytelmä nähtiin vuoden 2016 Suomen Saamelaiskäräjien ensimmäisessä täysistunnossa. Kaksi Saamelaiskäräjien nuorta jäsentä istui omilla paikoillaan valtuustosalissa, mutta he erottautuivat muista pukeutumisillaan: miespuolisella valtuute-tulla oli *gákti* eli saamenpuku, ja naispuolisella *gáktiin* kuuluva lakki päässään nurin, saumapuolet ulospäin käännettynä. Hetken hämmennyksen jälkeen kävi selväksi, että meneillään oli mielenilmaus, jossa saamenpuku toimi poliittisen vastarinnan välineenä. Kyseiset Saamelaiskäräjien jäsenet protestoivat täysistunnossa nurinpäin käännettyillä puvulla ja pukuuun kuuluvalla päähineellä, koska eivät pitäneet kokousta laillisena valtion toimien vuoksi (ks. Aikio ym. 2016).

Saamelaisten tapa osoittaa mieltään saamenpuku nurinpäin käännettynä on lisääntynyt viimevuosina kaikkialla Pohjoismaissa. Nurinpäin käännettyä pukua selitetään usein perinteisenä saamelaisena tapana tehdä vastarintaa, mutta kuinka yleistä tai harvinaista puvun kääntäminen todellisuudessa on ollut, siitä ei oikeastaan ole olemassa kuin hajanaisia, yksittäisiä suullisia mainintoja. Sen sijaan käännetyn puvun nykymuotoa voidaan tarkastella tietoisena valtayhteiskunnan politiikkaa vastustavana toimintana, joka tuottaa myös saamelaiskulttuurisia merkityksiä ja muuttaa niitä. Tässä katsausartikkelissa tarkastelen, minkälaisia merkityksiä nurinpäin käännetty saamenpuku vastarinnan muotona tuottaa ja miten tämä saamelaisten poliittinen vastarinta vaikuttaa saamenpukuperinteeseen ja saamenpukuun sosiaalisena käytäntönä. Katsaus perustuu saamen- ja suomenkielisiin esitelmiini (Magga 2017a; 2017b; 2018), joissa pohdin erilaisia kulttuurisia seurauksia, joita nurinpäin käännetty puku nykymuodossaan aiheuttaa. Olen puheenvuoroja ja tätä katsausta varten keskustellut saamelaisten pukuasiantuntijoiden ja erilaisiin mielenilmauksiin osallistuneiden henki-

löiden kanssa ja tulkinut eri medioiden kuvauksia pukuvastarinnasta omaa saamepukutuntemustani hyödyntäen. Katsauksen aluksi avaan muutamia saamenpukuun liittyviä käytäntöjä, joihin nurinpäin käännetty puku liittyy. Sen jälkeen tarkastelen saamelaisten poliittisen liikehdinnän taustoja ja lopuksi pohdin puvulla käydyn vastarinnan mahdollisia seurauksia saamelaisen pukukulttuurin kannalta.

Saamenpuku yhteisöllisenä vaatteena

Saamenpuku, pohjoissaameksi *gákti*, on saamelaisten käyttämä asu, joka on viimeisen sadan vuoden aikana kehittynyt arkipäivän vaatteesta nykymuotoonsa juhla-asuksi ja tärkeäksi saamelaisuuden symboliksi. Pukuun kuuluvat lakki, huivi, vyö, kengät, kengänpaulat ja korut ovat asusteita, joita varioimalla puvunkantaja ja puku muodostavat ainutkertaisen ja yksilöllisen asukokonaisuuden. Usein saamelaisyhteisöjen sosiaaliset normit ja arvot näkyvät puvun yksityiskohdissa ja pukeutumistyyliissä, koska pukeutumisella halutaan osoittaa sitoutumista omaan yhteisöön. Kehon suojaamisen ja koristautumisen lisäksi puku on näin ollen myös kommunikaatiota, tapaa ilmaista asioita, jotka saamelaisille yksilöinä ja yhteisöinä ovat kussakin ajassa ja paikassa tärkeitä. Pukua voi kuvata myös eräänlaisena sosiaalisena performanssina, tekona, johon kuuluvat käsityötäidon ja -estetiikan näyttäminen sekä luenta, puvun viestin vastaanottajan hahmottama kuva, jossa tilanteisuuden lisäksi henkilön ikä, sukupuoli ja sukutausta muodostavat ainutlaatuisen merkityskokonaisuuden. (Magga 2017; pukeutumisen kuvasta Uotila 1995.)

Saamenpuku ja siihen liittyvät normit ovat vahvasti sukupuolittuneita, toisin sanoen saamelaisessa kulttuurissa sukupuoli määrittelee, minkälaista ja miten pukua käytetään. Vaatteiden valmistus on lähes aina ollut naisten harteilla, ja yleensä äidit opettavat

lapsiaan pukeutumistapoihin, joskin on perheitä, joissa myös isät osallistuvat lastensa ja perheensä pukemiseen. Ne saamelaisnaiset, jotka itse ompelevat pukuja, ovat yleensä myös erikoistuneita pukutraditioon. He tuntevat puvun historiaa, ylläpitävät ja siirtävät, joskus myös itse kehittävätkin, erilaisia pukunormeja ja muoti-ilmiöitä. Vaatteista ja vaatetuksesta on muodostunut naisten tapa ottaa osaa sosiaaliseen kanssakäymiseen ja saamelaisen yhteiskunnan rakentamiseen. Saamenpukujen kautta naiset voivat tuoda esille taiteellisuuttaan ja käsityötaitoaan, mitä saamelaisyhteisöissä pidetään suurella arvolla.

Saamenpuvun sukupuolittuneisuus tulee esille myös siinä, että nykypukukulttuurissa sukupuolinnormit ovat yhä korostuneemmassa asemassa. Saamelaiset pitävät tärkeänä, että sukupuolia erottavia sääntöjä ja normeja ei pukeutumisessa rikota ja ylitetä, vaan miehet pukeutuvat ainoastaan miesten vaatteisiin ja pukineisiin ja naiset naisten. Aivan varmaa ei ole, miksi sukupuoleen liittyvät normit ovat nykyään niin keskeisiä, mutta selvää on, että ne ovat muotoutuneet osin kristinuskon, erityisesti lestadiolaisuuden mukana, osin esikristillisellä ajalla, jolloin erilaiset jumaluuksiin ja maailmankuvaan liittyvä tabut olivat tavallisia (esikristillisestä maailmankuvasta ks. Rydving 1995). Pukeutumisella ja vaatteiden signaaleilla voitiin ilmaista perheenjäsenten sosiaalisen statuksen muutoksista, mikä oli tärkeä tieto esimerkiksi ahtaisissa kotaolosuhteissa, joissa lapset ja aikuiset elivät lähellä toisiaan. Muun muassa tytön puberteetin alkamisesta voitiin ilmaista erilaisilla koristeluilla ja väreillä, jolloin asiaa ei tarvinnut sanoa ääneen, vaan yhteisö tulkitsee tiedon tytön asusteista. Näin tyttöä ei enää kohdeltu lapsena, vaan sukukypsyyteen kasvaneena nuorena naisena. (Dunfjeld 2006, 110.)

Kun puhutaan sukupuolinnormeista saamelaisessa pukeutumisessa, puhutaan silloin heteronormatiivisesta miesten ja naisten pukeutumisesta. Ristiinpukeutumisesta eli vastakkaisen sukupuolen vaatteisiin tai asusteisiin pukeutumisesta ei juurikaan esiinny, eikä sitä hyväksytä, vaikka jotkut asusteet ovat aikojen saatossa muuttuneet molempien sukupuolten tasavertaiseksi vaatteeksi. Esimerkiksi viittamainen *luhka*, joka aikaisemmin oli miesten asuste ja pienehkö villahuivi, joka oli naisten asuste, ovat nykyään kaikkien käytössä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tarpeisiin ei pukuja ole olemassakaan, eikä puvuntekijöitä juuri kannusteta kehittämään sellaisia. Tämän väestöryhmän puuttumista saamelaisessa pukukulttuurissa voidaan hyvällä syyllä kutsua vahvaksi

tabuksi, joskin vastakkaisen sukupuoleen pukeutumisesta on aikaisemmin joissakin paikoissa esiintynytkin. Saamelaiset yhteisöt ovat kuitenkin pikkuhiljaa alkaneet muuttua avoimemmiksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä kohtaan, joten jää nähtäväksi, milloin saamenpukunormien muutos ulottuu myös heidän edukseen.

Erilaiset yhteisölliset tapahtumat, kuten konfirmaatio, häät ja hautajaiset ovat aina olleet saamelaisille sukujen kohtaamispaikkoja, mutta myös tärkeitä saamelaisnaisten duodjitaidon näyttämöitä (Lukkari ja Aikio 1993, 76). Vastarinnan näkökulmasta erityisesti häät on ollut erityinen asema. Ennen vanhaan avioliitto ei välttämättä ollut romanttisen rakkauden huipentuma, vaan liitto solmittiin sukujen välisenä sopimuksena, jolla omaisuutta, useimmiten poroja, pyrittiin lisäämään tai hallitsemaan suvulle edullisella tavalla. Joskus saattoi käydä niin, että joku suvun naisista ei ollutkaan tyytyväinen avioliittotilanteeseen, jolloin kenties sen vuoksi, että tuleva miniä ei ollut tarpeeksi ahkera tai käsistään kätevä, tai kenties puolisoiden sukujen selvittämättömien erimielisyyksien takia. Silloin naiset saattoivat osoittaa mieltään avioliittoa vastaan pukeutumalla häätjuhlaan pukuun, joka oli vanha tai kulunut tai puvun huivi oli huolimattomasti aseteltu, se oli likainen tai hapsut olivat takkuiset. Kengänpaulat tai vyö saatettiin kääntää nurjapuoli ulospäin. (Lukkari ja Aikio 1993, 78–79; Somby 2003, 104–105.) Joskus kokonainen puku saatettiin kääntää nurin päin, mutta se on nykytiedon valossa ollut erittäin harvinaista.

Puvun kääntämisellä nurin on ollut myös käytännöllinen merkityksensä. Varsinkin saamelaiset, jotka asuivat kodissa tai turvegammeissa, saattoivat kääntää pukunsa nurin suojataksensa sitä kodan savulta ja noelta. Saattoi olla, että ihminen omisti vain yhden puvun, jota hän kotioloissa käytti nurin, arkipuoli päällepäin ja ”ihmisten ilmoille” lähdettyään käänsi puvun jälleen oikein päin. Nurin käännetyn puvun ei siis ole tarvinnut tarkoittaa mielenilmausta, vaan se on ollut myös käytännön sanelema ratkaisu.

Jos aikaisemmin nurinpäin käännetty puvun osat tai joskus koko puku olivat naisten tapa hangoitella vastaan, on se nykyään myös miesten käyttämä tapa. Syynä tähän voi olla miesten pukeutumisen helppous verrattuna naisiin, jotka voivat käyttää paljonkin aikaa huivin ja riskujen asetteluun. Miehillä tätä ”ongelmaa” ei ole, vaan pukeutuminen on varsin yksinkertaista. Toisaalta se kertoo puvun kautta tapahtuvan vastarinnan tuoreudesta, jopa jonkinlaisesta sattu-

manvaraisuudesta, jolloin tilanteissa, joissa puku käännetään, ei tekoa problematisoida tai sen kulttuurisia seurauksia ei pohdita. Alussa esittelemäni Saamelaiskäräjien naisjäsen, joka käänsi lakkinsa nurin, tuskin tuli ajatelleeksi, että nurinpäin käännettynä lakki edustaa joillakin toisilla seuduilla suruviestin muotoa. Suruviestin tuoja saattoi kääntää jo matkalla lakkinsa nurinpäin, jolloin viestin saaja osasi jo edeltä varautua huonoihin uutisiin, eikä tieto tullut shokkina.

Saamelaisten poliittinen liike ja käännetyn puvun uudet areenat

Saamelaisten poliittisen liikehdinnän juuret ulottuvat 1900-luvun alkuun Ruotsin ja Norjan rajalle, jossa maanviljelyksen leviäminen eteläsaamelaisten laidunalueille aiheutti jatkuvia kiistoja saamelaisten ja uudisasukkaiden välillä muun muassa heinämaista. Erimielisyyksien seurauksena saamelaiset perustivat ensimmäisen yhdistyksen, jonka kiistojen ratkaisemisen lisäksi alkoi edistää saamelaisten yhteiskunnallista, taloudellista ja poliittista asemaa muutoin. (Lehtola 1997, 46.) Pohjoismaiden saamelaiset aktivoituivat uudestaan 70 vuotta myöhemmin, kun sotien jälkeen metsien hakkuut ja vesistö rakentaminen uhkasivat saamelaisten perinteisiä elinkeinoja ja muuttivat niitä lopullisesti. Aktivismi eskaloitui tammikuussa 1981 Alta-joen patokiistaan liittyvässä saamelaisten mielenosoituksessa, jonka norjalaiset poliisivoimat hajottivat kovin ottein. Norjan valtio oli aloittanut Alta-joen patoamissuunnitelmat kuulematta saamelaisia, jotka vaativat alueen maiden ja vesien omistusoikeuden selvittämistä ennen padon rakentamista. (Lehtola 1997, 72–73.) Pato kuitenkin rakennettiin, mutta Alta-joen kiistasta muodostui saamelaisen poliittisen liikkeen symboli ja oikeustaistelun tärkeä rajapyykki, jonka seurauksena saamelaisten yhteiskunnalliset ja poliittiset olot alkoivat kohentua.

Tämän päivän saamelaisten poliittinen aktivismi liittyy edelleen saamelaisalueiden vesien ja maiden hallintaan: tuulivoimaloiden rakentamiseen, metsien hakkuisiin, laajentuvaan kaivostoimintaan, jotka kaventavat saamelaisten alkuperäiskansaoikeuksia harjoittaa kulttuuriaan ja perinteisiä elinkeinojaan. Suomessa poliittisen aktivismin ytimessä ovat 1990-luvulta lähtien olleet ympäristöasioiden lisäksi saamelaisten kulttuuri-itsehallintolain toteutumiseen liit-

tyvät kysymykset. (Lehtola 2015.) Tyytymättömyyttä ovat aiheuttaneet etenkin Suomen hallituksen päätös vuonna 2015 olla ratifioimatta Kansainvälisen työjärjestön (ILO) alkuperäiskansoja koskevaa yleissopimusta nro 169. Samalla hallitus teki päätöksen olla jatkamatta saamelaismääritelmän uudistamistyötä, minkä loppuunsaattaminen olisi ollut ILO-sopimuksen edellytys (ILO:n alkuperäiskansoja koskevan yleissopimuksen nro 169 ratifiointi). Saamelaismääritelmätöiden keskeytyminen on aiheuttanut saamelaisten ja valtaväestön keskuudessa sekavuutta ja erimielisyyttä siitä, ketkä luetaan saamelaisiksi ja keillä siten on oikeus äänestää ja asettua ehdokkaaksi Suomen Saamelaiskäräjien vaaleissa. Tähän saamelaismääritelmän sekavuuteen ottivat kantaa myös alussa esitellyt Suomen Saamelaiskäräjien edustajat vuoden 2016 täysistunnossa.

Veli-Pekka Lehtola kirjoittaa saamelaisten arkipäivän vastarinnasta valtaapitäviä kohtaan 1920- ja 1930-lukujen Pohjois-Suomessa. (Lehtola, tuleva.) Lehtolan mukaan saamelaisten avoin protestointi vallalla olevaa politiikkaa kohtaan oli harvinaista, minkä hän arvelee johtuvan Suomen saamelaisyhteiskunnan varhaisesta institutionalisoitumisesta ja sulautumisesta suomalaiseen yhteiskuntajärjestelmään. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että saamelaiset olisivat hyväksyneet perinteisiin tapoihinsa ja arvoihinsa kohdistuvat paineet. Arkipäivän vastarinta saattoi Lehtolan mukaan näyttäytyä esimerkiksi passivisuutena, näennäisenä laiskuutena, asioiden ja ihmisten huomiotta jättämisinä, jopa täydellisenä hiljaisuutena ja kysymyksiin vastaamatta jättämisinä. Avoimia konflikteja välteltiin, jolloin keinoiksi jäivät epäsuorat tavat, joita protestin kohteena oleva ehkä ymmärsi vasta jälkikäteen. (Lehtola, tuleva.)

Nurinpäin käännetyn puvun käyttö vastarinnan muotona on alkanut arviolta 1990-luvun lopulla. Yksi varhaisimpia protesteja oli vuonna 1999, kun osa Norjan Kaarasjoella toimivan saamenkielisen sanomalehden *Min Áigin* työntekijöistä osoitti mieltään ministeriön kaavailuille pienentää lehden toimintaresursseja. Työntekijät olivat pukeutuneet nurinpäin käännettyihin pukuihin, kun ministeriön virkamiehet vierailivat toimituksessa. Kymmenkunta vuotta myöhemmin Norjan saamelaisnuoret vastustivat Troms-sen suunnitelmia olla liittämättä kaupunki saamenkielen hallintoalueeksi, jolla norjalaiset kunnat takavat muun muassa saamenkieliset julkiset palvelut. Ruotsissa taas vuonna 2016 saamelaiset vastustivat tuulipuiston rakentamista eteläsaamelaisten tärkeille

porolaidunalueelle ilman heidän suostumustaan. Saamelaiset pitivät hiljaisen mielenosoituksen uuden tuulipuistovoimalan avajaisissa, jossa he olivat pukeutuneina nurinpäin käännettyihin pukuihin ja mustiin, hihoihin kiinnitettyihin surunauhoihin. Samana vuonna Suomessa joukko saamelaisnuoria istui pukujensa saumapuolel ulospäin käännettynä Helsingin modernin taiteen museon Kiasman lattialla kiisteltyä ”tverkkausta” kuvaavan *Grind*-teoksen edessä. Nuoret kritisoivat museon vallankäyttöä ja ylimielisyyttä, jolla se suhtautui saamelaisen vaatimuksiin poistaa loukkaava teos seinältään ja kokoelmistaan.

Vastarinnalle on usein tyyppillistä osallistujien hiljaisuus ja puhumattomuus. He eivät huuda iskulauseita, korkeintaan näyttävät kylttejä, joihin iskulausein on kirjoitettu tai heiluttavat saamenlippua. Osallistujien hiljaisuudella halutaan korostaa saamelaisen tapaa vaieta silloin, kun asioista ollaan erimieltä. Veli-Pekka Lehtola (tuleva) kirjoittaakin, että joskus voi olla vaikea erottaa, ovatko hiljaisuus ja puhumattomuus saamelaisen vastarinnan muotoja vain kulttuurisia tapoja reagoida asioihin, joihin ollaan tyytymättömiä. Nurinpäin käännetyn puvun viesti onkin kaksisuuntainen ja sisältää kaksoismerkityksiä.

Nurinpäin käännetyn puvun kaksoismerkitykset

Aikaisemmin puvulla ja puvun osilla protestointi kohdistui saamelaiseen yhteisöön, sukuun tai siidaan eli saamelaisen kyläyhteisöön. Vastustus ei ollut niinkään poliittista vaan sosiaalista, yhteisön tai yksittäisen henkilön toimintatapojen arvostelua, joskus jopa ylenkatsomista. Nykyään protestointi tapahtuu pääsääntöisesti poliittisissa yhteyksissä ja se suuntautuu saamelaisyhteisöstä ulospäin, kohti epäsymmetrisiä poliittisia ja taloudellisia valtasuhteita. Silti protestin viesti koskettaa saamelaisia, joilla on tietoa puvun merkityksestä vastarinnan muotona, kun taas valtaväestön edustajat eivät välttämättä ymmärrä nurinpäin käännetyn puvun viestiä. Ymmärrän tämän kaksoisviestin pyrkimyksenä kulttuuriseen emansipaatioon, jolla pyritään rakentamaan kulttuuria paikallisella ja kansainvälisellä tasolla. (Ks. Hall ja Fenelon 2009, 7.) Paikallisella tasolla puku ja käsityöt tarjoavat vaihtoehtoisen ja mielekkään mallin tuottaa, kokea ja osoittaa saamelaisuutta. Saamenpuku nurinpäin käännettynä on vahva symboli, joka

on nopeasti levinnyt kaikkialle saamelaisten asuttamille alueille. Globaalilla tasolla nurinpäin käännetty puku edustaakin valtaväestöstä selkeästi erottuvaa kulttuuria ja vahvistaa saamelaisten asemaa kansainvälisen alkuperäiskansapolitiikan aktiivisena toimijana.

Toisaalta voidaan kysyä, miten saamelaiset nykyään protestoivat pukujen avulla yhteisönsä sisällä, jos nurinpäin käännetty puku on siirtynyt poliittisiin areenoihin. Miten puvulla ylipäätään voidaan osoittaa mieltä ilman, että se tulkitaan yleisemmäksi poliittiseksi kannanotoksi? Puvun koodeilla kommunikointi on muuttanut voimakkaasti muotoaan juuri tässä kohtaa, jolloin myös vastarinnan ajatus omaa saamelaista yhteisöään kohti on muuttunut lähes mahdottomaksi. Nurin käännetyn puvun merkitys on lyhyessä ajassa muuttunut poliittiseksi suhteessa valtayhteiskuntaan verrattuna aikaan, jolloin saamelaiset elivät tiiviimmissä yhteisöissä.

Puvulla vastaanhangottelu on vaikuttanut myös puvun sukupuolinormeihin. Nykyiset pyrkimykset vahvistaa tiukkoja sukupuolinormeja pukeutumisesa muuttavat muotoaan poliittisessa vastarinnassa. Aikaisemmin naisten tapa vastustaa nurinpäin käännettyillä puvunosilla, joskus koko puvulla, on nyt myös miehille mahdollista. Tällä hetkellä näyttää siltä, että sukupuolinormeista ollaan puvun kohdalla valmiita joustamaan vain poliittisena kannanottona, joka suuntautuu saamelaisesta yhteisöstä ulospäin, ei niinkään saamelaisten keskinäisenä yhdenvertaisuutta tuottavana sosiaalisena vuorovaikutuksena.

Nurinpäin käännetyn puvun ”hiljaisuus” saa niin ikään uuden merkityksen poliittisessa yhteydessä. Selitykset nurinpäin käännetyn puvun perinteisyydestä on hieman ongelmallinen silloin, kun sitä peilataan arkipäivän vastarintaan ja kulttuuriin tapoihin. Erimielisyyden osoittaminen hienovaraisesti on entisessä maailmassa ollut paitsi kulttuurinen tapa myös yhteisöllisyyden, toisinaan jopa hengissä selviämisen edellytys. Liian kärjekkäät tai avoimet konfliktitilanteiden selvittelyt ovat kovissa olosuhteissa voineet olla jopa kohtalokkaita. Nurinpäin käännetyn puvun harvinaisuus mielenilmauksen yhteydessä voi johtua juuri tästä: nurinpäin käännetty *gákti* on äärimmäinen teko jotakin asiaa vastaan. Kun tämä merkitys siirretään nykypäivän poliittisiin yhteyksiin, näyttäytyy nurinpäin käännetty puku saamelaisesta näkökulmasta jopa vihamieliseltä vastustamisen keinolta. Voidaanko se tulkita tietämättömyydeksi saamelaisen vanhoista tavoista? Vai onko asia niin, että

nykypolitiikka, jossa saamelaisten itsemääräämisoikeus alkuperäiskansana on uhattuna ja kulttuurisen elinvoimaisuuden ja kehittymisen mahdollisuudet ovat kaventuneet, vaatii äärimmäisiä keinoja asioiden esiintuomiseksi?

KIITOKSET

Kiitos kommentteista Áile Aikio, Jenni Laiti, Lea Magga, Maarit Magga, Sigbjørn Skåden ja Siljá Somby.

LÄHTEET

- Aikio, Kaisa, Näkkäläjärvi, Pirita ja Alajärvi, Martta. 2016. *Nuoret radikaalit protestoivat Saamelaiskäräjien järjestäytymiskokouksessa*. Yle Uutiset 24.2.2016. <https://yle.fi/uutiset/3-8695940>. Viitattu 22.8.2018
- Dunfjeld, Maja. 2006. *Tjaalehtjimmie: Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa: Saemien Sijte.
- Hall, Thomas D. ja Felon, James V. 2009. *Indigenous peoples and globalization: Resistance and revitalization*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- ILO:n alkuperäiskansoja koskevan yleissopimuksen nro 169 ratifiointi*. Lakihankkeiden tietopaketti. https://www.eduskunta.fi/FI/tietoaeduskunnasta/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/ILOn-alkuperäiskansoja-koskevan-yleissopimuksen-nro-169-ratifiointi.aspx Viitattu 28.8.2018.
- Lehtola, Veli-Pekka. (tuleva). *Evasive strategies of defiance: Everyday resistance histories among the Sámi*. Teoksessa Thomas Hylland Eriksen, Sanna Valkonen ja Jarno Valkonen (toim.), *Knowing from the indigenous North: Sámi approaches to history, politics and belonging*. Abingdon: Routledge.
- Lehtola, Veli-Pekka. 1997. *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Inari: Kustannus-Puntsi.
- Lehtola, Veli-Pekka. 2015. *Saamelaiskiista. Sortaako Suomi alkuperäiskansaansa?* Helsinki: Into Kustannus.
- Lukkari, Rauni ja Aikio, Marjut. 1993. Saamelaisvaatteella on sanomansa. Teoksessa Marjut Aikio ja Raili Huopainen, *Selviytyjät: Näyttely pohjoisen ihmisen sitkeydestä*. Rovaniemi: Lapin maakuntamuseo, 70–79.
- Magga, Sigga-Marja. 2018. Fluctuating ideas of resistance in traditional Sámi clothing. IOHA 2018 MEMORY & NARRATION, The XX International Oral History Association Conference June 18–21. Jyväskylä. Esitelmä.
- Magga, Sigga-Marja. 2017a. ”Gákti vuostálastima symbolan. Saamenpuku vastarinnan muotona.” Máttaráhku ládjogahpir – duodji ja repatriašuvdna. Esiäidin sarvilakki – saamenkäsiyö ja kulttuuriperinnön palautus. Seminaariesitelmä 10.11.2017. Helsinki: Suomen kansallismuseo.
- Magga, Sigga-Marja. 2017b. Kommunikoiva saamenpuku. Gákti muijala. <https://www.rovaniemi.fi/loader.aspx?id=fae5127c-28cb-484a-86a2-b6a3ff9ad1d9>. Viitattu 28.8.2018.
- Somby, Seija Risten. 2003. *Beaivenieidda duodji. Duodjearbeivru kultuvrralas mearkkasumit ja enkultuvrasuvdna golmma sohkaoluolva aigge Garegasnjargga ja Karasjoga guovllus 1900-logus. Pro gradu-tutkielma*. Oulun yliopisto.
- Uotila, Minna. 1995. *Pukeutumisen kuvaus. Kuvia kulttuurin merkeistä*. Helsinki: Yliopistopaino.